

10. Князь Володимир та іслам

Ми знаємо, що князя Володимира як святителя Русі з часом було канонізовано й проголошено святим угодником Божим. А щодо його зв'язку з мусульманською релігією, то вітчизняні авторитети від історичної науки – чи то Карамзін, Татищев, Костомаров, Соловйов, Грушевський, Греков, Толочко, а чи ж Рибаків і навіть Гумільов – в цьому значних розбіжностей не мали. Ніхто з них не піддавав сумніву історичну правдивість сторіччями «накоченої» теорії про вибір Володимиром Великим державної релігії.

Тільки 1992 року у виданні «Хроніка 2000» відомий тюрколог Омелян Пріцак (зауважмо, що цей канадський науковець українського походження був незалежний від диктату авторитетних думок у вітчизняній науці) опублікував свою працю «Походження Русі», де просто каже, що під час князювання в Новгороді Володимир був мусульманином. А 2000 року в 47-му числі газети «Наш край» Анатолій Железний, аналізуючи історіографію та джерела про хрещення Київської Русі, доходить висновку: «Під час свого новгородського правління Володимир навернувся на Іслам, потім, 988 року, він хрестився й запровадив на Русі християнство, а 1014 року болгарський каган схилив його знову повернутися в Іслам». О. Пріцак у своїх розмірковуваннях посилається на працю арабського історика Аль-Марвазі, датовану приблизно 1120 роком. А. Железний джерелом, на яке він спирається у своєму висновку, називає збірку болгарських літописів «Джагфар Тарихе», датовану 1680 роком. Доступною вітчизняному дослідникові вона стала тільки від 1994 року, будучи видрукованою в Оренбурзі. Після таких публікацій виникає безліч неоднозначних питань, а тому ця проблема вимагає ретельного дослідження.

У цій статті ми не спростовуємо традиційний історичний погляд на зазначену проблему, але робимо короткий аналіз окремих моментів з історії Київської держави доби Володимира Великого та його наступників і на підставі цього пропонуємо «поживу» для подальших студій і дискусій.

Споконвічна традиція показує Великого й Святого Володимира «Червоним Сонечком». Окремі історики називають цей час «билинним». Із цього приводу відомий класик української історії Микола Костомаров писав: «Історія про часи, що передували наверненню на християнство, темна й сповнена різних переказів, що не можна напевно визнати за правдиві. Причиною цьому є те, що наші перші літописці писали не давніше, як у другій половині XI століття, і про події, що відбувалися в їхній країні в IX й X століттях, за винятком небагатьох грецьких звісток, не мали інших джерел, окрім усних народних переказів, що за своєю природою піддавалися вигадкам і змінам». Так само вважає чимало інших істориків.

Отже, про час Володимира I з династії Рюриковичів і про його історію до нас дійшли відомості тільки з чернечих літописів. Зрозуміло, що все, пов'язане з Ісламом, зберегтися не могло із-за ймовірної церковної цензури та

релігійних чищень. Але якщо ці відомості все таки якось дійшли, то спробуймо поглянути на події того «билинного» часу не очами ченця-літописця, а під альтернативним кутом.

Тож хто насправді був Володимир Святославович - «Красне Сонечко»? Із літописів знаємо небагато. У мальовничому Любичі, що охороняв північні підступи до Києва, жив якийсь Малко Любечанін. Його дочка Малуша була ключниця княгині Ольги, а син Добриня служив князеві. Із билин про Добриню дійшли відомості про те, що при князівському дворі «он был конюхом да привратником», а пізніше став не слугою, а надвірним Сказано: «он столъничал-чашничал девять лет». Академік Борис Рибаків, спираючись на ці літописи, пише: «Малуша Любечанка стала наложницею Святослава й народила син Володимира, що йому потім дорікали походженням, називаючи „робичич“, „холопище“. Якби не особлива удача, то син ключниці міг би загубитися серед "отроків" і челяді на князівському дворі. Але його дядько Добриня одного разу скористався тим, що законні сини князя Ярополк та Олег відмовилися їхати до далекої північної факторії Русі – Новгород, і запропонував послати туди свого небожа. Так молодий „робичич" Володимир став намісником у тоді ще маленькому містечку на березі озера Ільмень.

За тих часів великий культурний вплив на Новгород із Заходу мала язичницька Скандинавія, а із Сходу – Волзька Булгарія з її досить розвинутою мусульманською культурою. Про вплив зі Сходу літописи згадати не могли, бо в середні віки активізувалося протистояння між ісламським і християнським світом. Ми не знаємо, чи повернувся Володимир на іслам за князювання в Новгороді, як каже Омелян Пріцак, а можемо це лише припустити.

Версія про навернення Володимира на іслам не узгоджується з мусульманською догматикою. З погляду мусульман, одна з основних неадапцій тут ось яка: перемигши братовбивчі війни та ставши князем Київським, Володимир здійснив першу релігійну реформу з метою об'єднати племена навколо Києва. Державною релігією стало тоді язичництво з ідолам Перуном начолі. А може в описанні цього маємо також хитрування християнських літописців пізнішого часу? Чи не створили вони цю легенду, щоб приховати щось серйозніше?

Отже, якщо прихильність князя-хрестителя до мусульманської віри поки довести неможливо, то можна припустити принаймні, що, намагаючись приховати причетність Володимира, монахи-літописці з патріотичних міркувань зробили все, щоб ніякі згадки про «бусурманське» минуле цього святого не збентежили майбутні покоління. Можливо, що це було зроблено за особистою вказівкою одного з поборників християнства з-поміж найближчих наступників або нащадків Володимира, зокрема, Ярослава Мудрого. Але це покищо не має якихось доказів.

Далі, усім відомо, що Володимир боровся за владу в Києві зі старшим сином Святослава, Ярополком, який був християнином і очолював так звану християнську опозицію та зрештою зазнав поразки від варягів Володимира.

Пізніше літописи зазначають, що Володимир, дякуючи варягам за допомогу в династичній війні, відряджає їх на службу до візантійського імператора, навіть не заплативши їм за здобуття Києва. Однак тут знову не збігаються факти. Відтак, коли Володимир став одноосібним володарем Русі, то варяги йому вже не були потрібні і тоді він відрядив їх до «грецької землі». Тоді постає питання: навіщо князю була релігійна реформа, що поставила начолі язичницького пантеона Перуна?! Адже для утримання влади треба було мати дещо інше - силу й популярність. Силу свою він довів, а ось із популярністю справа стояла кепсько! Як твердить Лев Гумільов, ця реформа якраз мала сприяти такій популярності. Але яка тут популярність, якщо Перун вимагав людських жертв з-поміж киян, тобто місцевих жителів.

А може тут маємо знову умисне виправлення історії літописцями-ченцями? Усе можливо, хоча вітчизняна історія трактує язичницьку реформу Володимира як незаперечний факт. Ось думка Карамзіна: «Сам Володимир зміцнився в Києві за допомогою чужинців-скандинавів і роздав їм міста, де вони зі своїми дружинами могли збирати данину». Це пояснює, чому Володимир для об'єднання держави здійснив першу релігійну реформу на скандинавський кшталт, затвердивши пантеон язичницьких ідолів. Лише потім, коли він налагодив свій «державний апарат», то відрядив варягів до Візантії.

Ведучи далі нашу тему, згадаймо хронологію історичних дат, зокрема те, що 985 року відбулася війна з Волзькою Булгарією. Цікаво, що дехто з істориків називає її невдалою для київського князя, хоча після угоди з волжанами Володимир одружився з болгарською принцесою, правнучкою царя Алмуша. Цей цар ще 922 року зробив іслам державною релігією Булгарії, яка вже встигла глибоко вкоренитися серед простого народу й владних кіл. Усе йшло нібито нормально, проте, згідно з ісламом, мусульманку не можна видавати заміж за немусульманина, а за язичника й поготів. Звідси виникає питання: які міркування могли змусити болгарського кагана Му'міна II видати свою дочку за язичника?

Цей момент змушує задуматися над повідомленням Аль-Марвазі, на яке посилається Омелян Пріцак. Можливо, що Володимир на той час уже був мусульманином. Ми знаємо, що він мав не одну дружину, а відтак у подружніх стосунках він вважав за краще полігамію. Це характерно тільки для Володимира, бо в інших князів із династії Рюриковичів це якщо й було, то не так явно.

Цікаво й те, що син Володимира й законний спадкоємець Святополк був сином грецької черниці, полоненної ще Святославом. Він був одружений із дочкою польського князя Болеслава. Володимир не любив його, улюбленцями у нього були Борис і Гліб, народжені від «болгарині». Хоча Святополк був старший і народжений від християнки, командувати військом, зібраним 1015 року проти печенігів, старий князь доручив Борисові.

Факти про болгарську принцесу (дружину Володимира) та їхніх «улюблених чад» Бориса й Гліба дозволяють припустити (але не

стверджувати напевно), що до кінця життя Володимир міг змінити свої релігійні погляди на користь ісламу. Ми ще раз підкреслюємо, що інформацію про політичне життя «билинного» часу вітчизняна історична наука «черпала» винятково з церковних літописів, а перші літописці, найосвіченіші люди свого часу, відображали історію так, як бажали її передати нащадкам.

За найближчих нащадків Володимира релігійне життя активізувалося. Це був час зведення будівлі національної церкви, що її підвалини заклали видатні релігійні діячі Київської держави, зокрема перший руський митрополит Іларіон, Никон Великий (Никон Печерський) і преподобні Антоній і Феодосій. Із радянських посібників з історії ми дізнаємося, що за часів написання літопису християнство ще не встигло здобути повну перемогу на території цієї хиткої конфедерації східнослов'янських племен, бо навіть у середині XII століття спалахували повстання. При цьому жертвами народного гніву нерідко були християнські священники.

Отже, обов'язок православного книжника полягав не так у тому, щоб правдиво (нехай і з упередженням) викласти фактичний матеріал, як у тому, щоб довести істинність своєї віри.

Уявімо, що до православного ченця XII століття потрапляють записи попередніх літописців, де сказано, що князь Володимир наприкінці життя став мусульманином. Що він зробить? Звичайно, якщо не сам виправить цю інформацію, то порадиться з керівництвом і зрештою в ній щось буде змінено, переписано «правильно», а «папір із ересю» знищено. Через те більш-менш повні, відредаговані описи цього часу могли зберегтися тільки в літописах XII століття, тобто за півтора сторіччя.

Як виправляють історію за умов ідеологічного диктату й тоталітаризму і як створюють вождів, ми знаємо з нашої недавньої історії, коли народ знав те, що хотіла партія, і держава працювала на ті стереотипи, що були потрібні для реалізації її статутних положень і стратегічних планів. Приблизно те ж саме могло бути й у давнину.

Але повернімося до останніх років життя Володимира. Якщо спиратися на публікацію Железного в 47-му номері газети «Наш край» і «Джагфар Тарихе», то бунтарський цар, себто каган Ібрагим, пообіцяв називати Володимира царем, себто каганом, якщо князь навернеться на іслам. З огляду на те, що митрополит Іларіон у своїй праці «Слово про закон і благодать» називає Володимира каганом, той таки став мусульманином.

Дізнавшись про це, син Мстислав убив батька і втік до Візантії. А ось що каже про це традиційна історіографія: ще за життя Володимира його старший син «Святополк із дружиною, дочкою Болеслава Польського, й католицьким єпископом Рейсберном (християнином) брав участь у змові проти нього». Постає питання: а може це все через те, що старий князь хотів стати мусульманином? Але Володимир нагло вмирає. У «Джагфар Тарихе» сказано, що Мстислав Тмутараканський (його син) убиває батька, дізнавшись, що той хоче зректися християнства, а згодом літописи подадуть

Мстислава, як справжнього героя, схожого на свого діда Святослава: «Він такий самий войовничий, мужній і сильний». А може монах-літописець уславив його через релігійний подвиг – убивство батька-віровідступника? Щодо Тмутараканьського князівства, то це найближча до Візантії територія Київської держави, і на Мстислава міг вплинути Царгород, спонукавши його на вчинок, що нагадує релігійний подвиг. І чи не від улюбленого сина Володимира Бориса, що повертався з походу на печенігів, Мстислав рятувався у Візантії?

Перед смертю Володимир хотів привести до покори свого сина Ярослава, що князував у Новгороді й відмовився платити Києву данину. А син Борис очолив київське військо в поході на печенігів. Отже, Борис і Гліб, улюблені сини Володимира й діти болгарської принцеси, були єдиними прихильниками батька. Постаті їхні оповито таємницею та славою перших русьських святих. Проте немає сумніву: вони – онуки мусульманського царя Му'міна II, володаря Волзької Булгарії, тобто діти мусульманки, яка найпевніше виховала їх у своїй традиції, бо у Володимира було багато дітей, а відтак їхнім вихованням він особисто не займався. Вони повністю могли бути мусульманами й прихильниками батька в його рішенні стати мусульманином, але обох підступно вбив їхній старший брат Святополк (християнин), який одержав прізвисько «Окаянний».

Подальші події не мають особливого значення для нашої теми. Варто сказати, що переможцем у братовбивчій війні зрештою стане Ярослав, прозваний «Мудрим». Він сприятиме розвитку православ'я на Русі. За Ярослава жили й працювали відомий літописець Никон, митрополит Іларіон і Феодосій Печерський, проголошений першим руським святим. Якраз тоді Яков Мних написав свої твори «Пам'ять і хвала Святому Володимирі» і «Сказання про Бориса й Гліба», перейняті глибоким патріотичним почуттям.

Грецькі митрополити довго й рішуче опиралися канонізації перших руських святих – Володимира, Бориса й Гліба. Можливо, що опір церковних ієрархів виник саме через невпевненість греків у релігійній приналежності цих давньоруських князів.

Хочемо ще раз нагадати, що ми мали намір поглянути на особистість Володимира Великого та його ставлення до мусульманської релігії під альтернативним кутом зору, беручи до уваги відомості Аль-Марвазі та збірку болгарських літописів «Джагфар Тарихе». Проаналізувавши зазначені факти, можна припустити, що джерела, де йдеться про мусульманство Володимира, не такі й голослівні. І якщо це правда, то вона прихована під покривом багатовікової ідеологічної боротьби між Сходом і Заходом, між ісламом та християнством.

Редакція УР. До сказаного вище автором статті Р.Джабаровим варто додати ще матеріал із «Повісті врем'яних літ» з описанням Нестором Літописцем процесу вибору Володимиром віросповідання для Київської Русі, зокрема фіксації ним тих мотивів, із-за яких князь не прийняв іслам:

«В рік 6494 (986). Прийшли болгари (скоріше то були *булгари* – Ред.) магометанської віри, говорячи: «Ти, князь, мудрий і мислячий, а закону не знаєш, увіруй у закон наш і поклонись Магомеду». І запитав Володимир: «Яка ж віра ваша?» Вони ж відповіли: «Віруємо в Бога, і вчить нас Магомед так: коїти обрізаання, не їсти свинини, не пити вина, зате після смерті, говорить, можна буде творити блуд з жінками. Дасть Магомед кожному по сімдесят красивих жінок, і вибере з них одну найкрасивішу, і покладе на неї красоту всіх; та й буде йому дружиною. Тут же, говорить, слід незаперечно піддаватися різному блуду. Якщо хтось бідний на цьому світі, то й на тому. Й іншу різну брехню говорили, про яку й писати соромно. Володимир же слухав їх, так як і сам любив жінок і різний блуд; тому й слухав їх із насолодою. Але ось що було для нього нелюбим: обрізаання, утримання від свинини і пиття; і сказав він: «Руси есть весельє питьє, не можемь бес того быти»...

Потім прислали греки до Володимира філософа з такими словами: «Чули ми, що приходили болгари, щоб вчити тебе прийняти свою віру; віра ж їх ганьбить небо і землю, і прокляті вони серед всіх людей, які уподобилися жителям Содома і Гомори, на яких напустив господь гарячий камінь і затопив їх... Коли прийде бог судить народи, то погубить всіх, хто творить беззаконня і скверну. Бо ж, підмиваючись, вливають цю воду в рот, мажуть нею по бороді і згадують Магомеда. Та й жінки їх творять подібну скверну, навіть ще більшу...» Почувши це, Володимир плюнув на землю і сказав: «Нечиста це справа» (Памятники литературы Древней Руси XI – начало XII века. – М., 1978. – С. 98-101).

Далі літописець описує розповіді послів, яких Володимир послав розвідати про різні релігії і розповісти йому. Він сказав: «Йдіть спочатку до болгар і випробуйте їхню віру». Вони ж відправилися і, прийшовши до них, бачили їх «скверняная дела и кланянье в рапоти; придоша в землю свою». Прийшовши на скликану Володимиром раду бояр і старійшин, сказали: «Ходили до болгар, дивилися, як вони моляться в храмі, тобто в мечеті, стоять там без пояса; зробивши поклон, сяде й дивиться туди й сюди, як оскаженілий, і немає в них веселощів, а тільки смуток і смрад великий. Не добрий закон їх».

Послам по всіх релігіях, як пише православний монах Нестор, виходячи із своєї заангажованої конфесійної дзвіниці, сподобалося лише богослужіння в храмах грецької землі, бо ж нібито, будучи присутніми на них, вони «не знали – на небі чи на землі ми; бо ж немає на землі такого видовища і краси такої... Знаємо ми лише, що знаходиться там бог з людьми, і служба їх краща, ніж у всіх інших країнах. Не можемо ми забути краси тієї...» (Там само. – С. 122-123).

Відтак бачимо, до якої упередженості й оббріхування мусульманської релігії вдався Нестор лише з метою виправдання релігієвибору князем Володимиром саме християнства візантійського зразка. Якщо тільки із-за цих побрехеньок Володимир не прийняв мусульманство, а не із-за пізнання ним суті ісламської релігії, то це є свідченням поверховості його релігієвибору, нерозуміння ним дійсної природи і християнства, й ісламу. Свої обмеження в пізнанні різних релігій православний чернець Нестор приписав князю Володимирі, зробивши його в такий спосіб верхоглядом, а не мислителем.

Але при цьому тоді постає питання, а чи міг князь, відійшовши від можливої своєї належності до мусульманської релігії, знову до неї повернутися. Цьому хібащо могла посприяти його велика прихильність до жіночої статі, яка не знаходить такого засудження в ісламі, як в християнстві.